ІДЕЇ ПРОТЕСТАНТИЗМУ ТА МОРАЛЬ ЗАХІДНОГО СВІТУ: ВЗАЄМОВПЛИВ ВІД ЧАСІВ РЕФОРМАЦІЇ ДО СУЧАСНОСТІ

Т. В. Грушева

Запорізький національний університет
grushevaznu@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0560-8229

С. С. Черкасов

Запорізький національний університет
stancherkasov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0759-6594

Ключові слова: Реформація, протестантизм, етноконфесійна ідентичність.

Ренесанс підштовхнув європейський середньовічний специфічний уклад життя до ревізії, завдавши нового гуманістичного вектора руху. Крок за кроком духовне оновлення охопило середньовічну Європу. Гуманізм, протестантська етика, нова модель культури сприяли появі нової парадигми європейського мислення. Поширення нових ідей припадає на час появи нових комунікативних каналів і швидку інтеграцію нової релігійної етики до вже сформованих етноконфесійних відмінностей. Також нові релігійні ідеї потужно вплинули на національний характер європейських країн, який у період раннього протестантизму яскраво викристалізовується. У статті детально аналізується шлях протестантизму в Україні, етноконфесійна ідентичність вітчизняних протестантів. Автори дійшли висновку, що українські протестанти підтримують суспільну трансформацію, боротьбу за справедливість, мають своє бачення соціальної місії. У той же час серед складових їхнього світогляду будуть домінувати духовні цінності.

IDEAS OF THE PROTESTANTISM AND THE ETHICS OF THE WESTERN WORLD: INTERACTION FROM THE REFORMATION PERIOD TO THE PRESENT TIMES

T. Grusheva

Zaporizhzhia National University

S. Cherkasov

Zaporizhzhia National University

Key words: Reformation, Protestantism, Ethno-confessional Identity.

The Renaissance pushed the European medieval specific way of life to revision, causing a new humanistic vector of development. Step by step, spiritual renewal swept through medieval Europe. Humanism, Protestant ethics, a new model of culture contributed to the emergence of the new paradigm of European thinking. The spread of the new ideas occurred at the time of the emergence of the new communication channels and the rapid integration of the new religious ethics into the already formed ethno-confessional differences. Such new religious ideas have strongly influenced the national characters and mentality of the European nations, which in the period of early Protestantism were clearly crystallized.

The article analyzes in details the historical path of the Protestantism in Ukraine, the ethno-confessional identity of the Ukrainian Protestants. The authors came to the conclusion that the Ukrainian Protestants support social transformation, the struggle for justice, and have their own vision of social mission. At the same time, spiritual values always dominate among the components of their worldview.

Research interest in the issue Reformation history is strongly connected with the peculiarities of modern post-totalitarian societies, for which the terms "crisis" and "reform" are extremely related, encompassing constant changes in politics, economics, society, culture, and all spheres of public life.

Under the conditions of global social breakdown, special attention is always paid to the turbulent and dramatic epochs of the ancient past. Modern society, in its search of new ways of development, attempts to obtain optimism and confidence in the knowledge of the past in order to make sure that all the challenges can be easily defeated and new catastrophes prevented.

In the historical literature there are many successful attempts to distinguish the causes and origins of the Reformation, to determine the nature of complex and contradictory social, religious and political transformations of the first half of the XVIth century. However, their research significantly outweighs the research of the people of that period, their experiences, forms of social behavior, views on their life and future. It was them, not abstract forces, who carried out reforms, formulated programs and requirements, and competed for the realization of their beliefs.

З перших етапів свого становлення на історичній сцені протестантизм почав здійснювати безпосередній вплив на перебіг історії європейських держав. Історія Реформації XVI–XVII ст. завжди перебувала в центрі уваги істориків, філософів, соціологів, фахівців різних модерних наук про людину. Сподівання істориків XIX ст. щодо створення комплексної історії Реформації в межах однієї дослідницької праці призвели свого часу до парадоксального результату – замість появи вичерпних описів перебігу реформаційного руху вони постали перед новими питаннями і безмежними глибинами цієї історичної події, що продовжує провокувати появу нових поколінь історичних досліджень. Замість єдиного формату наукового висвітлення сутності реформаційного руху на початку минулого століття історики вимушені були констатувати, що існує стільки версій Реформації, скільки книг про неї. Численні дослідницькі характеристики протестантизму та Реформації не вичерпують усієї глибини цього історичного феномена, лише визначають його найголовніші риси в порівнянні з попередніми і наступними етапами розвитку європейської історії. В історичній літературі є чимало вдалих спроб з'ясувати причини і витоки Реформації, визначити характер складних та суперечливих соціальних, релігійних і політичних трансформацій першої половини XVI ст.¹ Разом з тим, їх вивчення помітно переважає над

дослідженнями людей тієї епохи, їх переживань, форм соціальної поведінки, уявлень про свій час і своє майбутнє. Саме люди, а не абстрактні сили, здійснювали реформи, формулювали програми і вимоги, змагалися за втілення в життя своїх переконань.

Інтерес до історії протестантизму та Реформації обумовлений також особливостями розвитку сучасних посттоталітарних суспільств, для яких надзвичайно спорідненими є терміни «криза» і «реформи», що охоплюють постійні перетворення в політиці, економіці, соціумі, культурі, в усіх сферах суспільного життя. За умов глобального суспільного зламу посилюється увага до неспокійних і драматичних епох давнього минулого. Сучасне суспільство в пошуках нових шляхів розвитку намагається в знаннях про минуле знайти оптимізм і впевненість у тому, що, як і раніше, йому вдасться подолати усі виклики і запобігти новим катастрофам. Європейський світ наприкінці середньовіччя був охоплений прагненням до перетворень у всіх сферах життя: європейські монархи та вищі стани змагалися в проведенні політичних реформ; цехи і бюргери вимагали надати їм широкі соціальні та політичні права; в університетах Європи не вщухали дискусії навколо реформи освіти і навчання.

Не менш гострою є дискусія сучасних істориків про те, чи є Реформація та Контрреформація протилежностями та чи існує Контрреформація як окреме історичне явище. Необхідно відзначити, що загальноприйнятий у сучасній історичній науці термін «Реформація» (від лат. «reformatio» – перетворення) пройшов тривалу еволюцію свого змістовного наповнення. Запропонована вперше

¹ Jensen De Lamar. Reformation Europe : age of Reform and Revolution. Lexington : D. C. Heath and Company, 1981. 468 p.; Pettegree A. Reformation and the Culture of Persuasion. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 238 p.; Teter M. Jews and Heretics in Catholic Poland : a Beleaguered Church in the Post-Reformation Era. Magda Teter. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 272 p.

протестантською історіографічною традицією XVI ст. дефініція терміна вбачала в Реформації суто релігійний зміст, пошук шляхів оновлення середньовічного християнства та подолання кризових явищ, спричинених діяльністю католицької церкви. Очевидними недоліками такого визначення стали не тільки його постульована однобічність, але і відсутність чітко сформульованого розмежування Реформації від неодноразових спроб реформи католицької церкви в середні віки. У широкий науковий обіг термін «Реформація» було введено німецьким істориком Леопольдом фон Ранке, який використав це поняття у своїй праці «Історія Реформації в Німеччині» (1844 р.). Історик визначив Реформацію не тільки як релігійний, але і як широкий суспільно-політичний рух в Європі XVI-XVII ст., що висував вимоги реформи католицької церкви². Окрім того, дослідник використав термін для позначення одного з періодів європейської історії. Важливим внеском Ранке в розробку поняття «Реформація» та позначеного ним історичного явища стало надане ним визначення «Контрреформація» як католицької реакції на генезу протестантизму, цілеспрямованої діяльності католицької церкви, скерованої на запобігання розвитку Реформації. Сформульована таким чином дихотомія «Реформація – Контрреформація» набула загальноживаного значення, яке в подальшому не отримало уніфікованого трактування. Пошук нової, більш широкої інтерпретації Реформації як історичного явища знайшов своє відображення у сформульованій наприкінці 70-х рр. XX ст. німецькими істориками В. Рейнхардом та Х. Шиллінгом концепції «Конфесіоналізації». Дослідники висунули тезу про типологічну однорідність реформаційного та контрреформаційного рухів, запропонували перейменувати період Реформації в епоху Конфесіоналізації. Під останньою вчені визначили феномен формування нових християнських конфесій в Європі періоду XVI-XVII ст., який існував у тісному взаємозв'язку із суспільно-політичними процесами раннього нового часу та пройшов три етапи свого розвитку: етап «інтеріоризації віри» (нім. *Bekenntnisbildung*), етап «побудови конфесій» (нім. *Konfessionsbildung*) та етап «соціального дисциплінування» (нім. *Sozialdisziplinierung*)³. Поставлене в межах концепції Конфесіоналізації

питання про змістовну однорідність реформаційного та контрреформаційного рухів на практиці втілювалось у пошуці істориками нових понять для позначення досліджуваних явищ. Так, задекларована прибічниками теорії відмова від терміна «Контрреформація» не стала абсолютною, оскільки історики змушені були використовувати інші терміни для позначення меж реформаційної та контрреформаційної протилежності («Рекатолизація», за А. Херцигом; «Соціальне дисциплінування», за Г. Острайхом; «Католицька конфесіоналізація», за Х. Шиллінгом). Недостатньо обґрунтованими, на нашу думку, є також спроби повної заміни поняття «Контрреформація» поняттям «Католицька реформація», які не збігаються за обсягом⁴. Оскільки Контрреформація не зводилася винятково до внутрішнього реформування католицької церкви, але містила також і комплекс відверто репресивних заходів, спрямованих, в тому числі, і на запобігання розвитку реформ всередині самої католицької церкви, така термінологічна заміна є безумовно нерівноцінною.

З іншого боку, зберігаючи усталену термінологію, варто наголосити, що продовження започаткованих протестантською Реформацією процесів у межах реформ, проведених католицькою церквою, є абсолютно очевидним. Під час протистояння з протестантизмом католицька церква була вимушена взяти на озброєння значну кількість форм та методів діяльності, вперше застосованих самими протестантами. У політичному сенсі формування коаліцій католицьких держав та внутрішня інтеграція нових суспільних станів до складу католицького елітарного суспільства мали прямі аналогії з процесами, що були започатковані протестантами. Проте швидкість та якість наслідування католиками протестантських традицій залишалися занадто низькими для того, щоб ототожнити реформаційний і контрреформаційний рухи та усунути межі їх протилежності. Зауважимо, що, незважаючи на широкий спектр визначень, спільною позицією більшості сучасних дослідників є погляд на Реформацію як широкий суспільно-політичний рух, який прийняв форму боротьби проти католицької церкви

В епоху раннього нового часу заклики до реформування церкви не були чимось новим. Переконання в їх необхідності та спроби їх реалізації існували протягом століть. Одним із чинників стало формування національної свідомості, важ-

² Черкасов С.С. Концептуальні підходи до визначення Реформації у дискурсі сучасної неконвенційної історіографії. *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ : ВІП УАН, 2018. Вип. 136. С. 8.

³ Pettegree A. *Reformation and the Culture of Persuasion*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. С.206.

⁴ Teter M. *Jews and Heretics in Catholic Poland : a Beleaguered Church in the Post-Reformation Era*. Magda Teter. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. P. 101.

ливим елементом якої було протистояння Риму і прагнення незалежності від нього. Із середини XV ст. у різних європейських країнах починають формуватися документи, які отримали в історіографії назву «скарг націй», – документи з переліком зловживань та проявів пригнічень європейських монархій із боку папського Риму, який зображувався як джерело більшості негараздів. Дорікання на посилення світського характеру кліру базувалося на тому, що папа був водночас володарем церковної держави, яка відігравала важливу роль у політичному житті Італії й активно втручалась у справи європейських країн. З цієї точки зору, безумовно, протестантизм був продовженням політичного та соціального антиклерикалізму епохи середньовіччя. Саме поняття «антиклерикалізм» виникає у XIX ст. на фоні боротьби проти католицької церкви, втручання папського кліру в суспільно-політичне життя.

Напередодні часів Реформації йшлося про перенесення релігії до сфери приватного життя. Прикметно, що антиклерикальні настрої аж ніяк не заважали напередодні та під час Реформації, розквіту масової побожності і благочестя. Сама Реформація починалась як протест теологів, інтелектуального осередку, який відмовився підтримувати своєю інтелектуальною працею та ідеями церковну ієрархію. Упродовж століть церковна традиція володіла монополією в освіті, а церковний авторитет був найвищий в усіх сферах життя. В епоху Реформації відбувається поступове звільнення людини, часто індивідуальним шляхом, від авторитету церкви, яка втрачає свої монополієні права. Наукові, освітянські інтереси гуманізму, який сповідував вільну, не обмежену будь-якими догмами думку, поширилися також на інші сфери життя і творчості, зокрема реформування зазнали природничі науки та юриспруденція. Гуманізм, намагаючись відродити античні цінності, створив ідеал людини, основою якого є інтелектуальна культура, духовна свобода та автономія особистості. Він протиставив середньовічному становому консерватизму і корпоративній обмеженості індивідуалізм, антропоцентричні нормативи, прообразом яких легко ставали біблійні джерела та ідеали. Поєднання цих течій в ідейно-теоретичному і релігійному русі стало основою складного процесу взаємодії гуманістичних і реформаційних принципів та посилило напруженість духовного життя. Найбільш помітним виявився внесок реформаторів в утвердження національної свідомості та історичних уявлень, спрямованих проти папського Риму.

Стихійний індивідуалізм, який складав сутність багатьох гасел Реформації, визначав поведінку та систему цінностей протестантів. Реформація та протестантизм були викликані до життя не тільки і не стільки соціально-політичними чинниками, скільки динамікою інтелектуального та духовного розвитку суспільства. Їх суспільно-політичне й релігійне наповнення було зумовлене новим світовідчуттям і свідомістю. Духовне життя того часу розвивалося за законами прискореного руху, коли навіть незначний інтелектуальний поштовх породжував лавину ідей і теорій, які потім специфічно інтерпретували та засвоювали різні верстви суспільства.

Досягнення протестантами глобальної стратегічної мети – «покращення християнства» – мало бути здійснене шляхом виходу держав і поліетнічних утворень із системи римської католицької церкви. Протестантські переклади Біблії стали зразком і нормою літературних європейських мов. Культурна і ментальна самобутність європейських народів значною мірою формувалась у подальшому під її впливом. Звернення до Біблії визначалося намаганням знайти в ній відповіді на гострі соціальні, політичні і релігійно-конфесійні питання, виправдати за допомогою її авторитету свої дії та наміри.

Таким чином, Реформація – один із ключових етапів у розвитку європейської цивілізації, який тривав протягом XVI–XVII ст. і був спричинений кризою середньовічного світу. Загальновживаний термін для позначення цього періоду історії – «ранній новий час» – відображає виключний досвід, що надала епоха для суспільного розвитку, започаткувавши кардинальні політичні та соціально-економічні трансформації, які зумовили еволюцію органів публічної влади, формування європейської капіталістичної системи, зміни в соціальній структурі суспільства⁵. У геополітичному вимірі Реформація порушила питання щодо шляхів консолідації європейських держав, ставши чинником формування європейської спільноти. Реформація, без перебільшення, справила винятковий вплив на політичну ситуацію в Європі та визначила магістральні шляхи розвитку європейської цивілізації загалом.

Цей процес ознаменував докорінну зміну соціальної структури середньовічного суспільства, появу нової культурної епохи, змінив мапу Євро-

⁵ Черкасов С.С. Концептуальні підходи до визначення Реформації у дискурсі сучасної неконвенційної історіографії. *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ : ВІР УАН, 2018. Вип. 136. С. 7–10.

пи. Формується нова парадигма, яка ґрунтується на принципах індивідуалізму, відмови від ідеалу бідності та свободи віри (що і приведе віруючих до особистісної свободи).

Наскільки постмодерний світ є віддзеркаленням (або, навпаки, антогоністичним) сформованих протестантами правил, демонструє історичний шлях та сучасний стан релігійної картини світу. Очевидною є трансформація релігійного світогляду в ході історичного процесу, яка відображає соціально-політичні реалії епохи. Актуальними для сьогодишньої історичної науки є відповіді на запитання чи являє християнство собою єдину світову спільноту або, навпаки, численні християнські напрями, течії, конфесії, деномінації роз'єднали світ? Відповідають християнські універсальні принципи викликам глобалізації чи здатні національні (ментальні) відмінності похитнути такий універсалізм? Спробуємо дати своє пояснення на поставлені запитання.

Уже в перші століття існування протестантизму з'явилися його різні напрями, що було спровоковано очевидними відмінностями в догматичі і культовій практиці. Якщо для самого Мартіна Лютера соціальний поділ людей є природним та обумовлений Божою волею і (за М. Вебером) з кола його ідей неможливо було вивести етичні принципи з перетворення світу⁶, то вже протестантська аскеза англійського пуританізму звільняла надбання від психологічного гніту традиціоналістської етики, перетворюючи останнє не лише на законне, а на бажане Богові заняття⁷.

Ми погоджуємося з думкою дослідниці протестантизму В. Любаченко про те, що духовний універсалізм католицизму і православ'я суперечив процесові формування національних культур⁸. «Нема юдея ані грека» (Послання св. апостола Павла до галатів) – теза з Біблії, яка зовсім не означала для віруючих «розчинення» національних відмінностей, а навпаки, при всіх особливостях народи є рівними перед Богом. Так християнами сприймається універсальність світу в його різноманітності. Прагнення протестантів перекласти Біблію на національні мови та проводити службу зрозумілою мовою тільки посилює акцент на культурних та етнічних відмінностях. Але це призводить не до конфлікту, а до «сим-

фонії» національної і релігійної ідентичностей. У віруючих з'являється поняття служіння вітчизні. Наприклад, у Нідерландах у другій половині XVI ст. боротьба за незалежність супроводжувалася гаслами реформатів, і поява національної церкви була пов'язана із національними прагненнями народу.

У той же час у ранній новий період історії поширення протестантських ідей у різних частинах Європи відбувається різними масштабами і темпами. Одна з причин вдалого «щеплення» протестантських ідей на етнічному ґрунті – підтримка згори. У даному контексті яскравий український приклад коли нові ідеї не отримали прибічників у правлячих колах. Поширення протестантських ідей в українських землях відбувалося паралельно з європейським процесом розповсюдження протестантизму. Ці події відносяться до періоду коли наші землі знаходились у складі польсько-литовської держави. На час поширення нових християнських ідей на українських теренах православна традиція мала етноконфесійний прояв. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького та повстання Української ранньомодерної держави відбувалися під релігійними гаслами захисту православ'я. Народні маси ідентифікували «свій-чужий» за релігійною ознакою і протестантизм у цей період не набуває значної популярності в їхньому середовищі. Концепція індивідуалізму тут виявилася непридатною для єднання проти ворога.

Отже, шляхи проникнення протестантських ідей в українських землях були різними. Нові ідеї вплинули на формування світогляду місцевого населення. Та цей вплив не був одностороннім: розповсюджуючись в Україні, протестантизм приймав інше обличчя, яке відрізняється від європейського. Цьому сприяє процес взаємовпливу протестантизму й титульної релігії. Прикметно, що українському православ'ю, між іншими, притаманні такі риси, як віротерпимість, відкритість іншим релігійним системам, європейськість тощо. Тому толерація у взаєминах та співіснування стають певною візитівкою українських міжконфесійних відносин.

З часу раннього протестантизму в Україні поширюються різні його вчення. Найперші із зафіксованих прикладів (пам'яток) відносяться до кальвінізму (XVI ст.), згодом з'являється соцініанство і лютеранство (рубіж XVI-XVII ст.), меноніти, баптисти (XVIII – 70-і рр. XIX ст.) і, нарешті, з кінця XIX – початку XX ст. впевнено про себе замовляють пізньопротестантські напрями. На від-

⁶ Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. С. 360.

⁷ Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. С. 369.

⁸ Любаченко В. Історія протестантизму в Україні. URL : https://risu.ua/lekciya-2-ukrajina-v-yevropeyskomu-reformacijnomu-procesi-zagalne-y-osoblive_n82992

міну від раннього протестантизму ті напрями, що з'являються в Україні в нову добу, починають свою ходу за нових історичних обставин. На початку XVIII ст. православна церква втрачає національну роль в Україні. Російська православна церква стала силою, що допомагала царату підпорядковувати різні народи. РПЦ була цілковито залежною від царату, православ'я проголошене офіційною державною релігією; імператор вважався верховним захисником догматів православної віри. Відзначимо, що на російській території протестантизм не мав значного поширення. Відсутність релігійної свободи в імперії призвела до того, що поширення Слова Божого віруючими-протестантами в православному середовищі було заборонено. У той же час російський уряд намагався використати господарські здобутки протестантів. Тому сфера їхнього впливу в межах імперії була скоріш економічною. Причому господарські здобутки активно переймалися (і ця тенденція збережеться навіть у 1920-і роки радянською владою). Іноді для визначення інакшості християн використовувалися терміни, що об'єднували різні напрями (приклад «штунди» тут взірцевий).

Можемо обережно припустити, що, внаслідок нівеляції українського православного життя та послаблення морального авторитету православної церкви, погляди певної частини українців повертаються до протестантизму, який відрізнявся демократизмом, що дало можливість поєднати релігійні почуття з національною самовизначеністю. Це призвело до чисельного збільшення послідовників протестантизму, і є характеристикою (особливістю) історії протестантизму в Україні. Розповсюдження пізньопротестантських течій тут відбувалося на підготовленому ґрунті.

Знов-таки зауважимо про доцільність дослідження етноконфесійних відносин у контексті європейської історії. Так, XIX століття для західного світу стало рубіжним. По-перше, напередодні в Європі відбулися революції, що мали на меті повалення абсолютистського устрою (тепер біблійна теза «Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога» (Римл. 13:1-7) потребувала пояснення). По-друге, окрім бурхливого розвитку *капіталістичної системи товарно-грошових відносин (до якого, згідно з М. Вебером, світ підштовхнули саме протестанти), зазначимо демографічний вибух, широке використання друкарського верстата (що значно здешевило друковану продукцію і вплинуло на розвиток академічної науки), появу нових комунікатив-*

них каналів, оформлення фемінізму (це зачепило гендерні біблійні стереотипи), поширення нових політичних ідей (у тому числі соціалістичних) тощо. Список радикальних змін цього століття настільки потужний, що для ортодоксальних церков це стало справжнім випробуванням. Уперше за всю історію християнства земні пріоритети почали конкурувати із трансцендентним. Тому, на наше переконання, українці, які, як відомо, ментально тяжіють до європейського світобачення, сприйняли ці зміни та модель мислення, а як наслідок духовної конкуренції свою нішу впевнено зайняв пізній протестантизм, що виявився більш здатним до адаптування до процесу модернізації та європейських політичних настроїв.

Поширення протестантських ідей серед українського народу в XIX – на початку XX ст. вітчизняною інтелігенцією було помічено, але розцінювалося неоднозначно. До прикладу, В. Липинський зауважив, що «всякі сектанти тим більше небезпечні для нації, чим більш вона має в собі історично витворених нахилів до анархії та антигромадського індивідуалізму. З цього боку сектантство, яке йде все в парі з індивідуалістичним (хоч би і найбільш «патріотичним») вільнодумством, нічого іншого, крім збільшення нашого національного розпорошення, дезорганізації і нашої вже і так непомірної анархії в думках, а за ними анархії в ділах, принести нам не може»⁹. Але в цілому, суспільна громадська думка так і не визначила єдиної точки зору щодо історичної ролі українського протестантизму. Чи не єдиною недискусійною тезою із зазначеного часу і до сьогодні є та, що пояснює відсутність єдності в християнстві (його «розірваність») історичним шляхом України, її політико-економічну залежність від сусідніх держав і розчленованість території протягом століть.

У той же час історія країни, процес взаємовпливу національної культури та протестантських ідей, психологічні особливості народу, що її населяє, і формували конфесійні відмінності. XX століття кинуло немало викликів християнській моралі: дві світові війни, сексуальна революція, радянський атеїстичний експеримент тощо. І церкви мусили відповідати. Важливі філософські узагальнення щодо пострадянських протестантських церков та їх національних особливостей зробив Михайло Черенков у статті «Reconciling diversity. A baptist theological perspective on the nation in a pluralistic Europe». (Наукові записки

⁹ Липинський В. Релігія і церква в історії України. Львів, 1933. С. 92.

УКУ: Богослов'я. 2020. Вип. 7, С. 269-283). Науковець справедливо вважає суттєвим вплив радянської ідеології на світогляд протестантів, зазначаючи, що сама релігійна ідентичність у цей час не була «чистою», а була цілком співзвучна радянському духу: існував релігійний аналог радянському класовому інтернаціоналу¹⁰. Але в пострадянський час церкви пішли різними шляхами, і в протестантів з'явився шанс стати частиною нової національної релігійної ідентичності. Так, «Український проєкт» визначив релігійні громади як частину зароджуваного громадянського суспільства і поєднав національну, релігійну та мовні відмінності в загальній справі побудови нації¹¹.

Вище ми піднімали питання зіставлення християнської моралі та ідеї революційних змін. Апогей сучасної української історії – Євромайдан з ідеями громадянської відповідальності, національної ідентичності та демократії. Аналізуючи участь українських християнських церков у Революції Гідності, можемо зазначити, що події на Майдані сприймалися ними як шанс до суспільної трансформації, боротьби за справедливість (яка приймала чіткі обрії: наприклад, боротьба з корупцією), соціальної місії. А значить така активність віруючих не могла бути табуована. Протестанти на Майдані продемонстрували служіння нації. У той же час не треба переоцінювати національні аспекти самоідентифікації протестантів, бо духовна ідентичність для них буде домінуючою. Хоча сучасні протестантські церкви в Україні здійснюють спробу вивчити історію свого існування в українській державі та стверджують, що історія протестантизму в Україні є складовою частиною історії країни.

Окрім України, інші пострадянські країни також стали на шлях створення національних церков. Але для Російської православної церкви та протестантських союзів такий шлях виявився закритим. Вони історично формувалися як наддержавні. На думку Михайла Черенкова, було надзвичайно важко виокремити та «націоналізувати» спільну спадщину. Для євангельських християн слабкий зв'язок між національністю, державністю та релігією можна вважати кращим. Проявляючи відносну пристрасть у служінні суспільству та повагу до законної влади, євангельські вірую-

чі мають особисту свободу¹². Але в російському випадку національна, державна громадська та релігійна ідентичність повинні збігатися безперешкодно¹³.

Не варто плутати ідеї солідарності, інтеграцію церков в етнополітичні процеси сучасного їм суспільства та можливість використання релігії в політичних цілях, що не зникає і сьогодні. Дослідник християнства Тристан Аннаньєль впевнений у тому, що контрреформація покінчила із торгівлею індульгенціями, але зі вжитку вони не вийшли. У XIX-XX століттях влада в католицьких і протестантських країнах обіцяла відпущення гріхів і Боже милосердя військам, що були готові піти в бій заради торжества однієї нації над іншими і заради колоніальних завоювань. Тобто практика індульгенцій збереглася в десакралізованій формі в політичних стратегіях та праві сподіватися на мирське щастя¹⁴. Кожна із протилежних сторін була впевнена, що Бог на їхньому боці.

Можемо констатувати, що в сучасному західному світі сформувалося плюральне громадянське суспільство, в основі якого є не просто діалог між домінуючою культурою і субкультурами, а відбувається нівеляція розуміння провінції/маргінесу/секти. Постмодернове західне суспільство із наявними комунікативними каналами урівнює в шансах на перспективу ті ідеології (в тому числі і релігійні), що є більш актуальними для сучасного розвитку суспільства (духовної культури).

Історичний шлях протестантизму демонструє, що поділ протестантизму на напрями, течії, конфесії, деномінації є природним як і національна ідентифікація протестантів. Не є чужою для віруючих ідеологічна позиція. Вони відкриті суспільно-політичним, економічним змінам та оперативно на них реагують. Цікавим є висновок згаданого вище Тристана Аннаньєля про те, що лібералізація звичаїв у кінці XX ст. призвела до сплеску інтересу щодо емансипованої поведінки в іудео-християнській традиції, яка довгий час проповідувала добродетельність самозречення, і, на думку дослідника, відбулася відмова від ідеї жертвовності¹⁵. Неоортодоксальні погляди дійсно від-

¹⁰ Cherenkov M. Reconciling diversity. A baptist theological perspective on the nation in a pluralistic Europe. *Наукові записки УКУ: Богослов'я*. 2020. Вип. 7, С. 279.

¹¹ Cherenkov M. Reconciling diversity. A baptist theological perspective on the nation in a pluralistic Europe. *Наукові записки УКУ: Богослов'я*. 2020. Вип. 7, С. 277–278.

¹² Cherenkov M. Reconciling diversity. A baptist theological perspective on the nation in a pluralistic Europe. *Наукові записки УКУ: Богослов'я*. 2020. Вип. 7, С. 275.

¹³ Cherenkov M. Reconciling diversity. A baptist theological perspective on the nation in a pluralistic Europe. *Наукові записки УКУ: Богослов'я*. 2020. Вип. 7, С. 276.

¹⁴ Аннаньєль Т. Християнство: догми и ереси. *Санкт-Петербург : «Академический проект», 1997. С.160-161.*

¹⁵ Аннаньєль Т. Християнство: догми и ереси. *Санкт-Петербург : «Академический проект», 1997. С.153.*

різняються від «старої» ортодоксії і є впливовими в протестантському середовищі. Додамо до цього національні традиції та отримаємо дуже несхожі між собою протестантські церкви. Вище були схематично окреслені особливості українських і російських протестантів. До прикладу, відзначимо образ американського християнського патріотизму, що пов'язаний із євангельською вірою – з одного боку. З іншого, – США стали державою, що побудована на фреймі індивідуального успіху особистості, а «американська мрія» змінила трактовку постулатів протестантизму і поступово релігія як така була замінена «релігією праці»¹⁶.

Перелік відмінностей у системі цінностей протестантів у різних країнах можна продовжувати. І ці відмінності будуть вражати. Так, події, що стосуються Церкви Швеції (лютеранська церква) останніх десятиліть, сколихнули весь світ. Нагадаємо, з 2007 р. ця церква почала благословляти одностатеві шлюби, і з 2009 р. єпископом Стокгольмської діоцезії стала відкрита лесбійка Єва Брунне, що знаходиться у шлюбі з Гуніллою Лінден, яка також є священником. Даний приклад демонструє як мораль, яка домінувала в християнському світі дві тисячі років, поступається впливу толерації.

Окремого дослідження потребує вивчення сутності та особливостей етноконфесійної ситуації в Республіці Корея. Де з моменту поширення протестантизму, цей напрям був пов'язаний не тільки з ідеалами прогресу і чинниками економічного розвитку, а й патріотизмом (пригадаємо роль християн у боротьбі за незалежність під час японської окупації). Цікавими можуть бути висновки щодо особливостей протестантизму в Африці. Там очевидним є синтез із місцевими язичницькими віруваннями та відсутній економічний стрибок (нагадаємо тут про протестантську етику і дух капіталізму за Максом Вебером).

Усе голосніше останніми роками науковці промовляють про присмерк мультикультуралізму на Заході (появу транснаціональних культур) при наявному плюралізмі. Має рацію Михайло Черенков коли стверджує, що навіть якщо проєкт мультикультуралізму зазнав «повного краху», ми не можемо відмовитися від національної та культурної різноманітності¹⁷. Глобалізований світ має нові соціально-світоглядні орієнтири при збережено-

му праві морального вибору. Чи буде християнська етика в даному контексті виступати спільним цивілізаційним знаменником та ознакою спільної релігійної традиції? Нам бачиться позитивна відповідь на це запитання. Дослідження історії протестантських церков різних країн демонструє відданість універсальним християнським принципам, як-от: співчуття, прощення, небайдужість. Захист гуманних цінностей і громадянська відповідальність гармонійно поєднуються із християнською етикою. Однак і відмінності між сучасними церквами – наявний факт (відрізняються: їхня реакція на суспільно-політичні зміни в країні, соціально-світоглядні ідеали (система цінностей), а також соціальні концепції). Отже, народжені Ренесансом нові гуманістичні ідеї були оформлені за часів Реформації. Вплив протестантської ідеології на західне суспільство був революційним: змінилася мапа Європи, трансформувалася традиційна мораль, з'явилося відчуття гідності в духовному розвитку особистості тощо. Але цей вплив не був однобічним. Релігійні ідеї у європейських країнах зумовлені особливостями попередньої національної історії та їхня популярність в державі залежить від відповідності актуальній культурі і політичним реаліям.

¹⁶ Маркозова О. США: Держава, побудована на фреймі індивідуального успіху особистості. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 2 (25) 2015. С. 249.

¹⁷ Cherenkov M. Reconciling diversity. A baptist theological perspective on the nation in a pluralistic Europe. *Наукові записки УКУ: Богослов'я*. 2020. Вип. 7, С. 270.

References

- Annan'el' T. Hristiyanstvo: dogmy i eresi. Sankt-Peterburg : «Akademicheskij proekt», 1997. 352 s.
- Cherenkov M. Reconciling diversity. A baptist theological perspective on the nation in a pluralistic Europe. *Naukovi zapysky UKU: Bohoslovnia*. 2020. Vyp. 7. S. 269–283.
- Cherkasov S.S. Kontseptualni pidkhody do vyznachennia Reformatsii u dyskursi suchasnoi nekonventsiiinoi istorii ohrafi. Hileia : naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv : VIR UAN, 2018. Vyp. 136. S. 7–10.
- Jensen De Lamar. Reformation Europe : age of Reform and Revolution. Lexington : D. C. Heath and Company, 1981. 468 p.
- Liubashchenko V. Istorii protestantyzmu v Ukraini. URL: https://risu.ua/lekciya-2-ukrajina-v-yevropeyskomu-reformaciyomu-procesi-zagalne-y-osoblive_n82992 .
- Lypynskyi V. Relihiia i tserkva v istorii Ukrainy. Lviv, 1933.
- Markozova O. SSHA: Derzhava, pobudovana na freimi indyvidualnoho uspikhu osobystosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. № 2 (25) 2015. S. 247–254.
- Pettegree A. Reformation and the Culture of Persuasion. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 238 p.
- Teter M. Jews and Heretics in Catholic Poland : a Beleayuered Church in the Post–Reformation Era. Magda Teter. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 272 p.
- Veber M. Sotsiolohiia. Zahalnoistorychni analizi. Polityka. Kyiv : Osnovy, 1998. 534 s.